

Τὰ δύο μανιφέστα τῆς Βιέννης (1929-2019) καὶ τὸ ζήτημα τῆς ρομποτομορφικῆς συμπεριφορᾶς

Εἰρήνης Π. Χριστινάκη*

1. Εἰσαγωγή

«Ἄς μιλήσουμε γιὰ ταινίες!». Αὐτὸ ἦταν τὸ σενάριο ἐπικοινωνίας ἀνθρώπων καὶ ρομπὸτ στὸ πείραμα τῶν Koller, Weiss κ.ἄ. (2023)¹ γιὰ τὴ βλεμματικὴ διάδραση μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ ἀνδροειδῶν, τὰ ὁποῖα διαθέτουν ἐξελιγμένη ἱκανότητα προσήλωσης, ἀπόσυρσης καὶ μεταφορᾶς τοῦ βλέμματος. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ συμμετεῖχαν στὸ πείραμα ἔδειξαν νὰ διατηροῦν διάθεση συνομιλίας μὲ τὰ ρομπότ. Ὅταν ὅμως τὸ ἀνδροειδὲς ἐστίαζε γιὰ πολλή ὥρα τὸ ἄψυχο βλέμμα τοῦ πάνω στὸν ἄνθρωπο, αὐτὸς γινόταν ἀμήχανος καὶ ἔδειχνε διάθεση ἐγκατάλειψης τῆς ἐπικοινωνίας. Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα ἔχει δείξει ὅτι ὁ ἄνθρωπος διατηρεῖ τὴν ἐνσυναίσθηση ὅτι συνομιλεῖ μὲ μία μηχανὴ ἐπειδὴ ἡ τεχνολογία δὲν ἔχει φθάσει στὸ σημεῖο μιμήσεως τοῦ φυσικοῦ ἀνθρωπίνου βλέμματος, τοῦ ὕφους, τοῦ συναισθήματος ἔκφρασης, τοῦ χρώματος, τῆς σκιᾶς, τῆς ὑγρασίας, τῆς ἔντασης καὶ γενικῶς ὅλων τῶν διακυμάνσεων τῶν ποιοτικῶν χαρακτηριστικῶν του. Ὡστόσο, ἡ πολυεστιακὴ τεχνολογία τοῦ βλέμματος ἐνὸς ἀνδροειδοῦς ἐνδέχεται νὰ ὑπερτερεῖ σὲ σχέση μὲ τὸν ἄνθρωπο, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔκταση τῶν σημείων ὀπτικοῦ ἐστιασμοῦ στὴν ἴδια στάση κεφαλῆς. Καὶ βεβαίως ἡ μηχανὴ ὑπερτερεῖ τοῦ ἀνθρώπου σὲ

* Ἡ Εἰρήνη Π. Χριστινάκη εἶναι Καθηγήτρια τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. M. Koller – Astrid Weiss – M. Hirschmanner – M. Vincze, “Robotic gaze and human views: A systematic exploration of robotic gaze aversion and its effects on human behaviors and attitudes”, *Frontiers in Robotics and AI* 10:1062714. doi: 10.3389/frobt.2023.1062714.

σχέση με τις δυνατότητες ἀποθήκευσης, ἀρχειοθέτησης καὶ ἀνάκτησης τῆς εἰκόνας τῶν «ὁρωμένων».

Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὰ πορίσματα τοῦ πειράματος τῶν Veronese, Racca κ.ἄ. (2017), ἡ στάση τῆς ἀνθρώπινης κεφαλῆς, παρ' ὅλο ποὺ σχετίζεται μετὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου, δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ πληροφορήσει τὸν παρατηρητὴ τῆς γιὰ τὸ σημεῖο τοῦ βλεμματικοῦ ἐστιασμοῦ². Περαιτέρω ἀποτελεῖ συμπέρασμα τῆς κοινῆς πείρας ὅτι ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι ὁρατὴ ἡ κατεύθυνση τοῦ βλέμματος, ὁ παρατηρητὴς τοῦ ἀτόμου δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίζει τὸ σημεῖο ἐστιασμοῦ τῆς ψυχολογικῆς προσοχῆς του, ἢ ὁποῖα συχνότατα συγκεντρώνεται σὲ νοητικὲς παραστάσεις πόρρω ἀπέχουσες ἀπὸ τὸ φυσικὸ ἀντικείμενο τῆς σωματικῆς ὁράσεως³. Τὰ πράγματα γίνονται ἀκόμη πιὸ σύνθετα ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅτι κάποιες ἀπὸ τὶς νοητικὲς παραστάσεις δὲν εἶναι ἀντικατόπτρισμα ὕλικῶν μορφῶν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου ἀλλὰ γεννήματα συναισθημάτων, ἰδεῶν καὶ φορτίσεων⁴. Στὴν τέχνη τῆς φωτογραφίας καὶ τοῦ κινηματογράφου τὸ *gros plan* σὲ ἀντικείμενα, τοπία ἢ ἄλλα νατουραλιστικὰ στοιχεῖα διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἴδιας τεχνικῆς στὴ λήψη τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ὁ φακὸς δὲν μπορεῖ νὰ λύσει μετὰ ἀπόλυτη βεβαιότητα τὴν ἀπορία περὶ τοῦ τί συμβαίνει στὸν ἀθέατο ἐσωτερικὸ κόσμος τοῦ ἀτόμου, οὔτε καὶ περὶ τοῦ ἂν τὸ στιγμιότυπο ποὺ ἀπαθανατίζει ρίχνει φῶς στὴν ἀληθινὴ διάθεση τῆς στιγμῆς⁵. Ἡ κινησιολογικὴ ἐκφραστικότητα τοῦ βλέμματος ἐνὸς ἀνδρoειδοῦς πρὸς τὸ παρὸν δὲν μπορεῖ νὰ πλησιάσει τὴν ἐκλεπτυσμένη πλαστικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου, ὅμως ἡ τεχνολογικὴ ἐξέλιξη ἐπιτρέπει τὴν πρόβλεψη τοῦ ἀντιθέτου γιὰ τὸ μέλλον. Ὡστόσο,

2. A. Veronese – M. Racca – R. S. Pieters – V. Kyrki, “Probabilistic Mapping of Human Visual Attention from Head Pose Estimation”, *Frontiers in Robotics and AI* 4:53. doi: 10.3389/frobt.2017.00053

3. W. Bion, *Attention and Interpretation*, Karnac Books, London 1988 (Original work published in 1970). Προβλ. σύνοψη τοῦ βιβλίου στό: <https://www.karnacbooks.com/product/attention-and-interpretation/2666/> [24.9.2023].

4. R. D. Lane – K. McRae, “Neural substrates of conscious emotional experience: A cognitive-neuroscientific perspective”, στό: M. Beauregard (ed.), *Consciousness, Emotional Self-regulation and the Brain*, John Benjamins Publishing Co, Amsterdam 2004, σσ. 87-122.

5. T. Baumgartner – Michaela Esslen – L. Jäncke, “From emotion perception to emotion experience: Emotions evoked by pictures and classical music”, *International Journal of Psychophysiology: Official Journal of the International Organization of Psychophysiology* 60, 1 (2006), σσ. 34-43, <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2005.04.007> [24.9.2023].

πρότυπα μιμήσεως της έκφραστικότητας του ανθρωπίνου βλέμματος δεν θα μπορούσαν να είναι άλλα από εκείνα που λαμβάνονται από υπαρκτούς ανθρώπους⁶.

Τὰ σημερινὰ δεδομένα επιτρέπουν καὶ ἄλλες βάσιμες προβλέψεις, μεγαλύτερης σημασίας. Μέχρι πρότινος δὲν εἶχε ἀμφισβητηθεῖ ὅτι ὁ τεχνολογικὸς πολιτισμὸς θὰ μπορούσε νὰ φθάσει στὸ σημεῖο νὰ κατασκευάσει μία νοημοσύνη ποὺ νὰ προσλαμβάνει τὸ ὅλον τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, ὅχι μόνον λόγω τοῦ ἀβυσσαλέου βάθους τοῦ ἀνεξερεύνητου καὶ εἰσέτι ἀνεικόνιστου τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ λόγω τῆς ἐξελιξιμότητας τῆς ἀνθρώπινης νοημοσύνης, ἡ ὁποία μέχρι πρόσφατα πιστευόταν ὅτι πάντοτε θὰ προηγείται τοῦ προηγούμενου ἐξελικτικοῦ σταδίου τῆς καὶ τῶν μεγαγνωστικῶν δεδομένων του. Ὡστόσο, ἀποτελεῖ πλέον βάσιμη πρόβλεψη ἡ δημιουργία ἀνώτερης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο νοημοσύνης. Μάλιστα διεξάγονται ἔρευνες στὸν τομέα τοῦ superalignment (τὸ πῶς δηλαδὴ θὰ λειτουργήσῃ τὸ μοντέλο τοῦ δασκάλου-μαθητῆ μὲ τὸν μαθητὴ ἐξυπνότερο, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ χειριστοῦμε τὴν ἀναλογία ἀνθρώπου-superintelligence στὸ μέλλον) ποὺ χρηματοδοτοῦνται γενναιόδωρα ἀπὸ τὴν OpenAI⁷. Ἔτσι, δὲν ἔχει πλέον σημασία ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκ μόνῃς τῆς βιολογικῆς του φύσεως δὲν μπορεῖ νὰ προσλάβῃ τὸ ὅλον τῆς νοημοσύνης του, διότι θὰ μπορεῖ νὰ τὸ πράξει μὲ τὴ βοήθεια τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Ὁ γνωστὸς ὡς «προφήτης» τῆς τεχνολογικῆς μοναδικότητας (singularity) Ray Kurzweil, ἀπὸ τὸ 1999 καὶ ἐξῆς ὑποστηρίζει ὅτι μέχρι τὸ 2029 θὰ ὑπάρχουν ρομπὸτ μὲ ἱκανότητες ἀστεῖσμου καὶ ἄλλες δεξιότητες ποὺ μέχρι σήμερα ἀποδίδονται μόνον στὸν ἄνθρωπο, ἐνῶ μέχρι τὸ 2045 ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐνισχύσῃ τὴ βιολογικὴ του ὑπόσταση μὲ τεχνητὴ νοημοσύνη⁸. Ὁ Kurzweil μεταθέτει τὸ κέντρο βάρους τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἀπὸ

6. G. Lan, T. Scargill and Maria Gorlatova, “EyeSyn: Psychology-inspired Eye Movement Synthesis for Gaze-based Activity Recognition”, στὸ: *2022 21st ACM/IEEE International Conference on Information Processing in Sensor Networks (IPSN)*, Milano, Italy 2022, σσ. 233-246.

7. <https://openai.com/blog/introducing-superalignment> [24.3.2024]. Βλ. καὶ <https://openai.com/research/weak-to-strong-generalization> [24.9.2023].

8. R. Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines: When Computers exceed Human Intelligence*, Penguin Books, New York 1999. Βλ. καὶ ὁ ἴδιος, *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*, Viking, New York 2005· ὁ ἴδιος, *How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed*, Viking, New York 2012.

τὸν ψυχροσωματικὸ στὸν ἀπλῶς νοήμονα ἄνθρωπο. Συνεπῶς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς νὰ κατασκευάσει μιὰ μηχανή ποὺ νὰ προσλαμβάνει τὸ ὅλον τῆς ἀνθρώπινης νοημοσύνης δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴ γνωστὴ εὐφυολογικὴ ἀπορία περὶ τοῦ ἂν ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ φτιάξει μιὰ πέτρα ἀσήκωτη γιὰ τὸν ἴδιο. Ἡ παρότρυνση τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου Βίωνος Βαρυσθενίτου (325-255 π.Χ.) «ἀστειεύθητι μόνον ἴσοις σου» μᾶς βοηθᾷ νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι δὲν θὰ ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ συζητήσουμε τὴ συγκατάλεξη στὰ ὑποκείμενα δικαίου ἀνδρῶν μὲ ἱκανότητα γέλωτος στὸ ἄκουσμα ἑνὸς πρωτάκουστου ἀστείου, παντελῶς ἀγνώστου στὰ γιγαντιαία δεδομένα ἢ ἀκόμη καὶ μὲ ἱκανότητα συλλήψεως ἑνὸς τέτοιου ἀστείου. Ἀσφαλῶς λοιπόν, φίλτατε Βίων, δὲν ἀστειεύομεθα, ἐνώπιον μιᾶς προοπτικῆς συγχώνευσης τῆς ἀνθρωπίνης μὲ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη.

Ξορκίζουμε μὲ λίγο χιοῦμορ τὶς Κασσάνδρες ἀμφιλεγόμενων κινήτρων ποὺ φέρνουν στὸ προσκήνιο τῆς ρεαλιστικῆς ἐνδεχομενικότητος καὶ τὸν κίνδυνο ρομποτομορφοποίησης τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς. Αὐτοῦ τοῦ εἵδους οἱ ἀπόψεις δὲν εἶναι καθόλου ἀκίνδυνες. Ἐκτρέφουν τὴ σκοταδιστικὴ δεισιδαιμονία, τὴν ἐκκεντρικὴ ἀφέλεια, τὴν ἐκφοβιστικὴ συνωμοσιολογία, ἴσως ἀποτελοῦν καὶ ἓνα εἶδος δραπετεύσης ἀπὸ τὰ παροντικὰ προβλήματα, τὴν ἀνία ἢ τὴν ἀγωνία, ἢ καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ. Κατὰ τὴ γνώμη μας, δὲν ὑφίσταται τέτοιος πραγματικὸς κίνδυνος. Ὡστόσο, ἡ Τέχνη, ἡ ἠθικοφιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ διανόηση καὶ ἐν γένει ἡ ἐγγραμματοσύνη πρέπει νὰ τὸν ἐκλάβει καὶ νὰ τὸν ἀξιοποιήσει ὡς τὴ νέα παιδευτικὴ μυθοπλασία. Ὅπως ἀπὸ πλευρᾶς μεθόδου ἐμπειρικῆς μαθήσεως, εἶναι ἀσφαλέστερη ἢ προσομοίωση ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση σὲ πραγματικὴ συνθήκη, ἔτσι καὶ ἡ διδακτικὴ τῆς μυθοπλαστικῆς ἀπειλῆς, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πραγματικὴ ἀναμέτρηση μὲ ἓναν ἀληθινὸ κίνδυνο, ἐξασφαλίζει τὸ ἀζήμιον τοῦ παιδαγωγικοῦ ἐγχειρήματος. Συνεπῶς, ὅπως κάθε κινδυνολογικὸς παιδαγωγικὸς μῦθος, ἔτσι καὶ τὸ ἀφήρημα τῆς ἐπαπειλούμενης βιο-εκμηχάνισης τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς δὲν εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ ἓναν τελεολογικὸ ἀφορισμὸ, μία ἀφορμὴ γιὰ τόνωση τῆς πίστεως ὅτι ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς διατηρεῖ, καὶ πάντοτε θὰ διατηρεῖ, τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπικρατεῖ παντὸς κακοῦ.

Ὑπάρχουν ὥστόσο καὶ κάποιες ρεαλιστικὲς νύξεις ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν λεγόμενων Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀνθρώπου σὲ σχέση μὲ τὴ βιο-εκμη-

χάνιση των ανθρώπινων κινητικών και οργανικών λειτουργιών και δραστηριοτήτων, ό οποίος είναι κάτι πολύ διαφορετικό από την αλλοτρίωση της ρομποτομορφοποιημένης ψυχικής συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, η μηχανική υποστήριξη της ζωής δεν ελέγχεται για τον κίνδυνο απανθρωποποίησης του ασθενούς, αλλά αποτιμάται θετικά όταν συνεισφέρει σε αυτόματους ενεργειών νοσηλείας με στόχο την εξοικονόμηση χρόνου και δυνάμεων του φροντιστή για ουσιαστική διαπροσωπική επικοινωνία με τον ασθενή⁹. Η έρευνα γύρω από τον αυτισμό επίσης τοποθετείται ως επί το πλείστον θετικά απέναντι στην τεχνολογία της τεχνητής νοημοσύνης, εστιάζοντας την ωφελιμότητά της στην υποβοήθηση του έργου του θεραπευτή και του φροντιστή σε σχέση με τη βελτίωση δεξιοτήτων, όπως η αναγνώριση συναισθημάτων, ή κοινωνική αλληλεπίδραση, ή κατανόηση και διαχείριση της καθημερινής ρουτίνας¹⁰. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η συμβολή της τεχνητής νοημοσύνης δεν θα μπορέσει να αποτελέσει πανάκεια, καθώς ουδεμία θεραπευτική ή φροντιστική δραστηριότητα δεν μπορεί να χειραφετηθεί από την ανθρώπινη επαφή, ή οποία αποτελεί ουσιώδες στοιχείο κάθε θεραπείας και κάθε φροντίδας. Πέραν τούτου, αυτή καθ' αυτήν ή τεχνητή νοημοσύνη δεν λειτουργεί αυτόνομα αλλά ό προγραμματισμός της ανάγεται στις αποφάσεις ανθρώπων και εν προκειμένω μιās θεραπευτικής ομάδας απαρτιζόμενης από ειδικούς.

Γράμματα, Τέχνες και Έπιστῆμες ἀναμετρῶνται με τις δυνητικές διαστάσεις του κινδύνου «έκρομοτισμοῦ» όχι μόνο της συμπεριφοράς αλλά και αὐτῆς καθ' αὐτήν της ἀνθρωπίνης υποστάσεως. Για την ψυχιατρική τό «ψυχικό ὄργανο» εἶναι σημανόμενο τοῦ συνόλου των ἐγκεφαλικῶν λειτουργιῶν ποὺ χρησιμοποιεῖται σχηματικά για να μπορεῖ να ἐξυπηρετηθεῖ ὁ σκοπὸς τῆς θεραπείας τῶν παθολογικῶν σκέψεων, συναισθημάτων και ἐπιθυμιῶν¹¹. Ὡστόσο εἶναι κοινὸς τόπος

9. G. Powell-Cope - A. L. Nelson - E. S. Patterson, "Patient Care Technology and Safety", στό: R. G. Hughes (ed.), *Patient Safety and Quality: An Evidence-Based Handbook for Nurses*, Agency for Healthcare Research and Quality US, Rockville, MD 2008. Διαθέσιμο στό: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK2686/> [24.9.2023].

10. J. C. Epifanio - Lyrene F. Da Silva, "Scrutinizing Reviews on Computer Science Technologies for Autism: Issues and Challenges", *IEEE Acces* 8 (2020), σσ. 32802-32815, <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2973097> [24.9.2023].

11. Γ. Χριστοδούλου, «Ψυχική Υγεία», στό: Γ. Ν. Χριστοδούλου και Συνεργάτες,

τῆς νευροεπιστήμης καὶ τῆς ψυχιατρικῆς ὅτι δὲν ὑφίσταται οὐσιαστικὴ διάκριση μεταξὺ τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως, διότι ἡ διάκριση μεταξὺ σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ὁργάνωσης τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου, ὅπως ἡ ἴδια ἡ ἱατρικὴ ἐπιστῆμη δηλώνει, εἶναι σχηματικὴ¹². Συνεπῶς, μηχανιστικὴ συμπεριφορὰ δὲν νοεῖται χωρὶς μηχανιστικὴ νόηση καὶ μηχανιστικὴ νόηση δὲν νοεῖται χωρὶς μηχανιστικὴ συμπεριφορὰ. Ἡ μηχανιστικὴ νόηση ὡς ὅρος χρησιμοποιεῖται καταχρηστικὰ καὶ ὄχι κυριολεκτικὰ. Γενικῶς συσχετίζεται ἐπιδερμικὰ μὲ τὴν ἀβουλία καὶ τὴν ἀπουσία αὐθορμησίας. Στὴν πραγματικὴ τῆς διάστασης, ἐντοπίζεται μόνον στὸ φάσμα τῆς ψυχοπαθολογίας, ὅπου ἐμφανίζονται συμπτώματα ὑπεραπλούστευσης τῆς συνειδητότητας καὶ κελυφοποίησης τῶν βουλητικῶν συνειδητῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου.

Ὅλοι οἱ παραπάνω προβληματισμοὶ γύρω ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἀνάπτυξης τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης στὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση δὲν θὰ ὑφίστατο χωρὶς τὴν πρόοδο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνολογίας. Ἡ ἐπιστῆμη ὀφείλει τὰ μέγιστα σὲ αὐτοὺς ποὺ χάραξαν τὴν πορεία τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ, τοῦ σημαντικώτερου πνευματικοῦ ρεύματος τῆς νεωτερικῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποῦ ἡ παλιρροϊκὴ ἐμβέλεια καὶ ἐπιρροὴ διήρκεσε γιὰ τοὐλάχιστον τριάντα χρόνια, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι μέχρι καὶ σήμερα ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς δὲν δονεῖται ἀπὸ τὰ μεταγνωστικὰ κύματά του, ἰδίως ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ νεοθετικισμοῦ.

Πανηγυρικὸ ἀγγελμα τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ ἀποτελεῖ τὸ Μανιφέστο μὲ τίτλο „Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis“¹³ στὴν πρωτότυπὴ του ἔκδοσι, ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία ὡς: «Ἡ Ἐπιστημονικὴ Κοσμοαντίληψη. Ὁ Κύκλος τῆς Βιέννης». Τὸ προοίμιό του συνέταξαν τὸ 1929 τρία ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Κύκλου τῶν Σοφῶν τῆς Βιέννης 1929, ὁ μαθηματικὸς Hans Hahn (1879-1934), ὁ οἰκονομολόγος Otto Neurath (1882-1945) καὶ ὁ φιλόσοφος Rudolph

Ψυχιατρική, τόμ. Πρῶτος, Ψυχιατρικὴ Κλινικὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐκδ. Βῆτα, Ἀθήνα 2002, σσ. 18-21, ἐδῶ σ. 19.

12. Neeta Mehta, “Mind-body dualism: A Critique from a Health Perspective”, in: A. R. Singh - S. A. Singh (eds.) *Brain, Mind and Consciousness: An International, Interdisciplinary Perspective* [MSM 9.1], Mens Sana Research Foundation, India 2011, σσ. 202-209.

13. A. Wolf, Wien 1929, σ. 64.

Carnap (1891-1970). Πρόκειται για ένα έμβληματικό κείμενο που διατυπώνει την άρχη ότι η γνώση είναι εμπειρική και θετική, δηλαδή προκύπτει άμεσα από τα δεδομένα των αισθήσεων και συλλαμβάνεται μέσω της επιστημονικής μεθόδου της λογικής ανάλυσης¹⁴.

Το Μανιφέστο του 1929 επιδίωξε να εγκαθιδρύσει τα θεμέλια της γνώσης σε άμιγως επιστημονική βάση, έντελως θεραπευμένη από την αποδεικτική ασάφεια και απόλυτα χειραφετημένη από τη μεταφυσική και τον ψυχολογισμό. Αποτελεί μεταγενέστερη γενίκευση ή άποψη ότι ο λογικός θετικισμός θεώρησε: α) ως αληθινό μόνον εκείνο που αποδεικνύεται και β) ως ψευδές ό,τι δεν αποδεικνύεται. Θα αποτελούσε υπεραπλούστευση και αυτής ακόμη της αριστοτελικής λογικής ή παραδοχή ότι εκείνο που δεν μπορεί (προς το παρόν) να αποδειχθεί επιστημονικά είναι ψευδές.

Από το άθροισμα του Κύκλου της Βιέννης, του οποίου οι συναντήσεις έγινοντο στο Κτήριο του Σεμιναρίου Μαθηματικών και διήρκεσαν από το 1929 μέχρι το 1936, ξεχωρίζουν δύο έμβληματικές προσωπικότητες: ο φιλόσοφος και ιδρυτής του Κύκλου Moritz Schlick και ο μαθηματικός Kurt Gödel. Ο Schlick δολοφονήθηκε από φοιτητή του και συγκαταλέχθηκε στο πάνθεο των «λαμπρών μυαλών» που πλήρωσαν με το αίμα τους το τίμημα της έντιμης αναζήτησης της αλήθειας¹⁵. Πρόλαβε όμως να αφήσει ως παρακαταθήκη την έξησ γνώσιοθεωρία: ότι είναι αδύνατο να βρεθεί ένα τελικό θεμέλιο που να παρέχει απόλυτη βεβαιότητα στη γνώση και ότι η συνεκτικότητα δεν είναι κριτήριο έγκυρότητας των επιστημονικών προτάσεων¹⁶. Η γνωσιολογία του απορρίπτει τις άπριοριστικές θεωρίες και τη μεταφυσική σκέψη και αναγνωρίζει ως έγκυρη γνώση μόνον εκείνη που κατακτάται δια της επιστημονικής μεθόδου¹⁷. Ο Gödel με το μαθηματικό θεώρημα της μη πληρότητας κατέρριψε την *Principiam Mathematicam* των Russell και Whitehead, μία φιλόδοξη προσπάθεια

14. Βλ. Γ. Ρουσόπουλος, *Ο Κύκλος της Βιέννης. Η Επιστημονική Κοσμοαντίληψη*, έκδ. Όκτώ, Αθήνα 2010. https://en.wikipedia.org/wiki/Vienna_Circle [24.9.2023].

15. D. Edmonds, *The Murder of Professor Schlick: The Rise and Fall of the Vienna Circle*, Princeton University Press, Princeton 2020.

16. Βλ. M. Schlick, *Μορφή και Περιεχόμενο, Εισαγωγή στην Φιλοσοφική Σκέψη / Form and Content, An Introduction to Philosophical Thinking*, μετάφρ. Ίωάννα Γόρδου, έκδ. Έγνατία, χ.τ, χ.χ. (δίδλωσσο).

17. Ό.π.

νὰ βρεθεῖ ἓνα τυπικὸ ἀναγωγικὸ σύστημα γνώσεως¹⁸. Ἔδειξε ὅτι σὲ ὁποιοδήποτε τυπικὸ σύστημα ὑπάρχει πάντοτε μίᾳ δήλωση γιὰ τοὺς φυσικοὺς ἀριθμοὺς, ἡ ὁποία εἶναι ἀληθινή, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ στὸ σύστημα. Ἀπέδειξε ὅτι τὰ μαθηματικὰ δὲν εἶναι καὶ δὲν θὰ γίνουν ποτὲ αὐστηρὸ καὶ ἀκλόνητο σύστημα. Τὸ θεώρημα τοῦ Gödel ἐπάγεται τὰ ἀκόλουθα: α) ἓνας ὑπολογιστὴς δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνει τόσο ἔξυπνος ὅσο ἓνας ἄνθρωπος, ἐπειδὴ ἡ ἔκταση τῆς γνώσης τοῦ πρώτου περιορίζεται ἀπὸ ἓνα δεδομένο σύνολο ἀξιωματῶν, ἐνῶ ἡ ἀπροσδόκητη ἀνακάλυψη μιᾶς κρυμμένης ἀλήθειας θὰ εἶναι πάντοτε ἓνα ρεαλιστικὸ ἐνδεχόμενο γιὰ τὸν ἄνθρωπο· β) ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ γίνει ποτὲ πλήρως κατανοήσιμος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, δεδομένου ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι καὶ αὐτὸς ἓνα κλειστὸ σύστημα. Ὅπως τὰ μάτια δὲν ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ βλέπουν τὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο ἀνήκουν ἔτσι καὶ ἡ νόηση ἀδυνατεῖ νὰ καθρεφτίσει πλήρως τὶς διανοητικὲς δομές τῆς· γ) τὰ μόνα ἀριθμητικὰ τυπικὰ συστήματα ποὺ εἶναι ἀσυνεπῆ εἶναι αὐτὰ ποὺ βεβαιώνουν τὴ συνέπειά τους καὶ δ) ἡ λογικὴ σκέψη δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ διεισδύσει στὴν τελικὴ ἀλήθεια. Τὸ θεώρημα τῆς μὴ πληρότητας τοῦ Gödel ἀποτελεῖ τὴ μαθηματικὴ ἐπαλήθευση τῆς γνωσιοθεωρίας τοῦ Schlick καὶ τὴν ἀνατροπὴ κάθε προσπάθειας δημιουργίας ἐνὸς πρωτοκόλλου ἀναγωγῆς τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων σὲ διυποκειμενικὲς προτάσεις. Στὴ θεμελίωση τῶν ἀρχῶν τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ συνέβαλαν ἐπίσης ὁ Alonso Church (1903-1995)¹⁹ καὶ ὁ Alan Turing (1912-1954)²⁰. Κατὰ τὸν Church, ἡ πρωτοβάθμια λογικὴ δὲν εἶναι καθοριστικὴ²¹. Ὁ Turing δέχεται ὅτι ὑπάρχουν προβλήματα ποὺ δὲν ἐπιλύονται μὲ τὴ χρῆση ἀλγορίθμου

18. K. Gödel, *On Formally Undecidable Propositions of Principia Mathematica and Related Systems*, transl. B. Meltzer, Basic Books, New York 1962.

19. H. B. Enderton, "In memoriam: Alonzo Church, 1903-1995", *The Bulletin of Symbolic Logic* 1, 4 (1995), σσ. 486-488.

20. B. J. Copeland, "Alan Turing", *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Alan-Turing> [24.9.2023].

21. A. Church, "A Note on the Entscheidungsproblem", *The Journal of Symbolic Logic* 1, 1 (1936), σσ. 40-41· <https://courses.fit.cvut.cz/MI-VYC/church-a-note-on-the-entscheidungsproblem.pdf> [24.9.2023]. Πρβλ. H. Deutsch – O. Marshall, "Alonzo Church", στί: E. N. Zalta – U. Nodelman (eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2023 Edition· <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/church/> [24.9.2023].

καὶ μάλιστα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀλγόριθμος ἱκανὸς νὰ παραγάγει κάθε μαθηματικὴ ἀκρίβεια²².

Στὰ τέλη τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης τῆς πληροφορικῆς ἀνέτρεφε πολλὰ δεδομένα τῆς λογικῆς ἀνάλυσης καὶ ἐγκαθίδρυσε μία νέα θεμελιωτικὴ ἄποψη γιὰ τὸν λογικὸ ἐμπειρισμό, καθὼς ὁ συστημικὸς προγραμματισμὸς δημιουργοῦσε τὴν ἀνεκτικὴ πρὸς τὸ σφάλμα κβαντικὴ συλλογιστικὴ. Οἱ Ρωμαῖοι ἔλεγαν: “*errare humanum est*”²³. Σήμερα μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν «κβαντικὸ νοῦ» μιᾶς μηχανῆς, ὅταν αὐτὴ ἐπιτυγχάνει νὰ λειτουργεῖ παρὰ τὴν ἐμφάνιση λογικοῦ σφάλματος στὸν προγραμματισμὸ τῆς. Χάρις στὴν κβαντικὴ μηχανικὴ, ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς τῶν μηχανῶν ὀλοένα καί «ἀπαυλύνεται». Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης τῆς πληροφορικῆς ἀνοιξε νέους ὀρίζοντες καὶ ἐγκαθίδρυσε μία νέα ὁρμὴ πρὸς τὸ ἄγνωστο, καθὼς ὁ συστημικὸς προγραμματισμὸς διαπίστωσε τὴ λειτουργησιμότητα τῆς ἀναιρέσιμης λογικῆς²⁴. Κάποτε πιστευόταν ὅτι στὴν «ὄντολογία» τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ἡ γνώση προηγεῖται τῆς ὑπαρξῆς. Ὅμως, ὅπως προσφυῶς παρατηρεῖ ὁ George Boole, οἱ κανόνες τοῦ μυαλοῦ ἔθεσαν τὴ βάση γιὰ τοὺς κανόνες τοῦ ὑπολογισμοῦ²⁵. Καὶ ἡ ἀνθρώπινη διάνοια ἔχει τὴν ἱκανότητα μέσω τῆς μεθόδου τῆς λειτουργικῆς δοκιμῆς νὰ μαθαίνει τὸ «τί» καὶ τὸ «πῶς», χωρὶς ἀπαραίτητα νὰ γνωρίζει τὸ «γιατί». Ἡ ἀναιρέσιμη λογικὴ εἶναι ἴσως τὸ κλειδί ποῦ θὰ μετεξελίξει στὸ μέλλον τὴν ἀνθρωπομορφικὴ ρομποτικὴ. Ὅσο ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ἐπιτυγχάνει νὰ λειτουργεῖ παρὰ τὴν ὑπαρξὴ λογικῆς ἀνακολουθίας στὸν προγραμματισμὸ τῆς τόσο περισσότερο θὰ ἀνθρωπομορφοποιεῖται.

22. Βλ. A. Turing, “On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem”, *Proceedings of the London Mathematical Series* 2, 42 (1937), σσ. 230-245: https://www.cs.virginia.edu/~robins/Turing_Paper_1936.pdf [24.9.2023].

23. A. X. Fellmeth – M. Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, Oxford University Press, Oxford 2009, σ. 89. Βλ. καὶ Augustinus Hipponensis, *Sermo CLXIV*, X-14, PL 38, 901.

24. J. L. Pollock, “Defeasible reasoning”, *Cognitive Science* 11, 4 (1987), σσ. 481-518.

25. G. Boole, *An investigation of the Laws of Thought, on Which are Founded the Mathematical Theories of Logic and Probabilities*, Walton and Maberly, London 1854· <https://www.gutenberg.org/files/15114/15114-pdf>. [24.9.2023]. Νεώτερη ἔκδοσις ἀπὸ τὴν ἐκδόσει Cambridge University Press, New York 2009.

Στὸν ἀντίποδα τῆς ἀνθρωπομορφικῆς ρομποτικῆς λειτουργίας βρίσκει-
ται ἡ ρομποτομορφικὴ ἀνθρώπινη συμπεριφορά, ἡ ὁποία δὲν ἔχει
ἐκδηλωθεῖ στὸν πραγματικὸ κόσμο, ἀλλὰ τὸ περὶ αὐτῆς θεωρητικὸ
ἐρώτημα «ὑπερίπταται» στὴ σφαῖρα τῆς φιλοσοφικῆς εἰκασίας, ὅπου
τὸ ἀνθρώπινο ὄν ὑποκρίνεται μίᾳ φαντασιακῇ ἐκδοχῇ τῆς ὑπάρξεώς
του ὡς προγραμματισμένης νὰ ἐκτελεῖ ἐντολὲς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν
αὐτὲς λαμβάνονται οἰκοθεν ἢ ἑξωθεν. Ἡ ἠθικὴ ἀπορία περιορίζεται
στὸ ἐρώτημα ἂν μίᾳ τέτοια συμπεριφορᾷ εἶναι ἐπιλήψιμη στὴν
περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ἡ πρωταρχικὴ ἐπιλογὴ εἶναι ἀποτελεσμα-
τελεύτης αὐτοδιάθεσης. Οἱ ἐπιστῆμες μποροῦν νὰ ἀπαντήσουν ἐκ τοῦ
ἀποτελέσματος, ἀρκεῖ νὰ ἐντοπίσουν τὴν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ βλάβη
ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ μίᾳ τέτοια ἐπιλογῇ. Ἡ θεολογία ἀνατρέχει στὴ
διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦν πολεμικὴ
στὶς αὐτοαναφορικὲς φαντασιώσεις τοῦ νοῦ. Δανεῖζονται τὸν ὅρο
«ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς»²⁶ γιὰ νὰ προσδώσουν ὄντολογικὸ περιεχόμενο
στὴ νόηση τοῦ ἐσωτερικοῦ ἑαυτοῦ. Ἡ ἄυλη φαντασιακότητα καὶ ὄχι τὸ
ὕλικὸ σῶμα εἶναι, κατὰ τοὺς Πατέρες, ἡ «φυλακὴ» τοῦ ἀσχημάτιστου,
ἁλλου, ἀδιάστατου, πνευματικοῦ νοός²⁷. Αὐτὸ τὸ θεολογικὸ ἀξίωμα δὲν
εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη γιὰ νὰ ἰσχύει, διότι
εἶναι κάτι ποὺ βιώνεται· δὲν χρειάζεται νὰ πληροῦνται τὰ κριτήρια τῆς
λογικῆς ἀνάλυσης γιὰ νὰ λειτουργεῖ, νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ ἐπιδρᾷ στὴν
ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα²⁸.

26. Ἀριστ. *Τοπικῶν Α'*, 108a [Aristotelis *topica et sophistici elenchi*, W. D. Ross (ed.), Clarendon Press, Oxford 1958]· σῶζεται δάνειο αὐτῆς σὲ ἔργο τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ ἀποτελεῖ συνηθισμένο καὶ πολυαπαντώμενο ὅρο στὴ χριστιανικὴ γραμματεία ἀπὸ τοὺς πρῶτους χριστιανικοὺς αἰῶνες μέχρι καὶ σήμερα (πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, *Υπόθεσις εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PG 27, 77B).

27. Βλ. Ἀ. Γλάρος, «Ἡ “φυλακὴ” τῆς φαντασίας. Σχόλιο στὸ ὁμώνυμο κεφάλαιο τοῦ Συμβουλευτικοῦ Ἐγχειριδίου τοῦ ἁγίου Νικοδόμου τοῦ Ἀγιορείτου», στό: *Μωυσέως Ὠδὴ. Ἀφιερωματικὸς Τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος Μωυσέως τοῦ Ἀγιορείτου*, ἐκδ. Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2017, σσ. 693-703. Πρβλ. Μαρία Βασιλειάδου, *Ψυχροσωματικὴ Φυσιολογία καὶ Παθολογία κατὰ τὸν ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη*, ἐκδ. Ἱερὸν Κοινόβιον Ὁσίου Νικοδήμου, Πεντάλοφος Παιονίας 2009, σσ. 109-114.

28. Πρβλ. Γ. Φλωρόφσκυ, *Τὸ σῶμα τοῦ ζώντος Χριστοῦ. Μιὰ ὀρθόδοξη ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας*, μετάφρ. Ἱ. Κ. Παπαδοπούλου, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1999, σ. 13.

Ἡ Ἀλήθεια, κατὰ τὸν μέγιστο χριστιανὸ φιλόσοφο Μάξιμο Ὁμολογητή, δὲν ἀναζητεῖται ἐκεῖ ποὺ διατυπώνεται ὡς ἀπάντηση, δηλαδὴ στὸ χριστολογικὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ στὸν ἐξω-οντολογικὸ χῶρο, δηλαδὴ στὸ περὶ Θεανθρωπότητος ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο ἔχει τεθεῖ μόνο γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ²⁹. Τὸ ἴδιο ἐρώτημα εἶναι ἀδιανόητο νὰ τεθεῖ γιὰ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη, διότι δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει θεία φύση ὅ,τι εἶναι κτίσμα τοῦ κτίσματος, οὔτε καὶ ἀνθρώπινη φύση, ὅ,τι δὲν ἀγωνιᾷ γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς μετάβασής του ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στὴν ἀνυπαρξία. Ἐπίσης, δὲν μπορεῖ νὰ τεθεῖ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἂν οἱ μηχανὲς θὰ μετέχουν στὴ ζωὴ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, διότι ἀκόμη καὶ ἂν προγραμματισθοῦν νὰ τὴν ἀναμένουν, δὲν θὰ τὴν προσδοκοῦν. Γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα ψευδῆ εἶναι μόνον ἐκεῖνα ποὺ γιὰ κάποιον γνωστὸ ἢ ἄγνωστο λόγο δὲν μετέχουν στὴν ἐσχατολογικὴ τελείωση τῆς Δημιουργίας. Ὅ,τι δὲν μετέχει στὰ μετὰ τὰ ἔσχατα, δὲν ἔχει ὄντολογικὴ ὑπόσταση οὔτε καὶ στὰ πρὸ τῶν ἐσχάτων³⁰. Τὰ ἔσχατα κρίνουν τὰ πρῶτα.

Οἱ νηπτικοὶ καὶ φιλοκαλικοὶ Πατέρες κάνουν λόγο γιὰ πρόγευση τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν μέσῳ τῶν καρπῶν τῆς νοερᾶς καρδιακῆς προσευχῆς, ἡ ὁποία στὸ πλαίσιο τῆς ὀρθόδοξης πνευματικότητος ἀποτελεῖ τὴν ἐνύληση τοῦ Παυλείου ιδεώδους τῆς ἀδιάλειπτης προσευχῆς³¹. Ἡ μονολόγιστη εὐχή, ἡ διαρκὴς ἐπίκληση: «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ Υἱὲ Θεοῦ» ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο γύμνασμα τῆς νοερᾶς προσευχῆς καὶ ἡ νοερὰ προσευχὴ πρόγευση τῆς μετὰ τὰ ἔσχατα αἰώνιας δοξολογίας στὴ

29. Ζ. Τσιρικιᾶς, *Ὁ ἐξωοντολογικὸς χῶρος τῆς ἀλήθειας. Μία ἀπόπειρα μὲ ἀφορμὴ τοὺς Χαϊγκελ, Χάιντεγκερ καὶ Μάξιμο Ὁμολογητή*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2008.

30. Μάξιμου Ὁμολογητοῦ, *Πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις καὶ ἐρωτήσεις*, ΙΓ', PG 90, 796AC: «Τρεῖς ἀποκαταστάσεις οἶδεν ἡ Ἐκκλησία. Μίαν μὲν, τὴν ἐκάστου κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς λόγον· ἐν ᾗ ἀποκαθίσταται, τὸν ἐπ' αὐτῷ λόγον τῆς ἀρετῆς ἐκπληρώσας. Δευτέραν δέ, τὴν τῆς ὅλης φύσεως ἐν τῇ ἀναστάσει. Τὴν εἰς ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν ἀποκατάστασιν. Τρίτην δέ, ἣ καὶ μάλιστα κατακέχρηται ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις ὁ Νύσσης Γρηγόριος, ἔστιν αὕτη, ἡ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῇ ἀμαρτίᾳ ὑποπεσουσῶν, εἰς ὅπερ ἐκτίσθησαν πάλιν ἀποκατάστασις. Δεῖ γάρ, ὥσπερ τὴν ὅλην φύσιν ἐν τῇ ἀναστάσει τῆς σαρκὸς ἀφθαρσίαν χρόνῳ ἐλπιζομένῳ ἀπολαβεῖν· οὕτως καὶ τὰς παρατραπείσας τῆς ψυχῆς δυνάμεις, τῇ παρατάσει τῶν αἰώνων ἀπολαβεῖν τὰς ἐντεθείσας αὐτῆς τῆς κακίας μνήμας· καὶ περάσασαν τοὺς πάντας αἰῶνας, καὶ μὴ εὐρίσκουσιν στάσιν, εἰς τὸν Θεόν ἐλθεῖν τὸν μὴ ἔχοντα πέρας. Καὶ οὕτως τῇ ἐπιγνώσει, οὐ τῇ μεθέξει τῶν ἀγαθῶν, ἀπολαβεῖν τὰς δυνάμεις, καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαταστῆναι, καὶ δειχθῆναι τὸν δημιουργὸν ἀναίτιον τῆς ἀμαρτίας».

31. Α' Θεσ. 5, 16-18.

Βασιλεία³². Μία τεχνητή νοημοσύνη, ακόμη και ἂν προγραμματισθεῖ νὰ ἐπικαλεῖται ἀδιαλείπτως καὶ ἐς αἰὲ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, δὲν θὰ προγευθεῖ τὴ Βασιλεία καὶ δὲν θὰ μετέχει στὴ θέα τῆς θείας δόξας γιὰτὶ δὲν εἶναι μεθέξιμη στὴ Θεία Χάρη καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστῇ ὀντολογικὴ ἀλλοίωση. Τὸ ἀνθρώπινο ὅμως πρόσωπο ὑφίσταται σταδιακὰ τὴ λεγόμενη στὴν πατερικὴ γλῶσσα «καλὴν ἀλλοίωσιν»³³, ἂν ἀκολουθήσει τὴν ὁδὸ τῆς μονολόγιστης εὐχῆς. Ἡ εὐχὴ ἀκολουθεῖ τὸν ἀρχάριο στὴν προσευχὴ σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς πορείας του ἀπὸ τὴ νήψη, τὴν ἡσυχία, τὴ μέθεξι καὶ τὴ θέωση. Ἐναλλάσσεται μὲ ἄλλες προσευχὲς κατὰ μόνας καὶ στὴν κοινὴ Λατρεία, μὲ ὕμνους καὶ ψαλμωδίες μέχρι νὰ καταστῇ καρδιακὴ, νὰ ἐνεργεῖται δηλαδὴ μὲ τοὺς χτύπους τῆς καρδίας καὶ νὰ συνυπάρχει μὲ τὶς ἐνασχολήσεις τοῦ νοῦ³⁴. Ἡ μονολόγιστη εὐχὴ δὲν εἶναι μηχανιστικὴ συμπεριφορὰ, δὲν εἶναι τεχνολόγησις τῆς λήθης τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τῆς θνητότητάς του, ἀλλὰ τρόπος μνήμης θανάτου καὶ μετοχῆς τοῦ ἑαυτοῦ στὸ μυστήριον τῆς Θείας Οἰκονομίας, μεθέξεως τοῦ Χριστοῦ, ὁ Ὅποιος σαρκώθηκε, ἔπαθε, πέθανε καὶ ἀνέστη γιὰ νὰ θεώσῃ τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ νὰ καταργήσῃ τὸν θάνατον³⁵. Ἐγκαταλείποντας τὴ μνήμη

32. Βλ. ἀντὶ ἄλλων Ἐπίσκοπος Διοκλείας Κάλλιστος Ware, *Ἡ δύναμις τοῦ ὀνόματος. Ἡ προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ στὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα*, ἐκδ. Πορφύρα, Ἀθήνα 2015.

33. Βλ. ἀντὶ ἄλλων Χ. Σωτηρόπουλος, *Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, ὁ θεόπτης καὶ διδάσκαλος τοῦ φωτός*, ἐκδ. Σταυροπηγιακὴ & Συνοδικὴ Ἱερὰ Μονὴ Ὁσίου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, Κάλαμος Ἀττικῆς 2009, σ. 161.

34. Βλ. ἀντὶ ἄλλων, Ἀ. Θεοδώρου, *Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ*, Ἀθήναι 1956· Θ. Ἀμπατζίδης, *Τὸ ἐνυπόστατον φῶς. Σπουδὴ στὶς προϋποθέσεις τῆς θέωσης κατὰ τὸν Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2019.

35. Μ. Ἀθανασίου, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ*, 54, SC 199, σ. 458¹³⁻²⁰ (PG 25, 192BC): «Αὐτὸς γὰρ ἐννηθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν καὶ αὐτὸς ἐφάνέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἐννοίαν λάβωμεν· καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς ἀφθαρσίαν κληρονομήσωμεν. Ἐβλάπτετο μὲν γὰρ αὐτὸς οὐδέν, ἀπαθὴς καὶ ἀφθαρτος καὶ Αὐτολόγος ὢν καὶ Θεός· τοὺς δὲ πάσχοντας ἀνθρώπους, δι' οὓς καὶ ταῦτα ὑπέμεινε, ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀπαθείᾳ ἐτήρει καὶ διέσωζε». Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος ΜΕ' Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα, Ζ'*, PG 36, 632AB· ACO II/I, 2, σσ. 129²³-130³: «Ἐπόμενοι τοίνυν τοῖς ἁγίοις πατράσιν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν υἱὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συμφώνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν θεότητι καὶ τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, θεὸν ἀληθῶς καὶ ἀνθρώπον ἀληθῶς τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα,

θανάτου³⁶, μέσω των «δραπετεύσεων» που προσφέρει ή μηχανιστική νόηση, ο ὀρθόδοξος ἄνθρωπος δὲν ἀναβάλλει ἀπλῶς τὴν προσέλευσή του στό «Δεῖπνον τοῦ Βασιλέως»³⁷ γιὰ μιὰν ἄλλη φορὰ, οὔτε ἀπλῶς «μεριμνᾷ καὶ τυρβάζει περὶ πολλά», μεταθέτοντας στό μέλλον τὴν ἐπιδίωξη τοῦ «ἐνός» καὶ μοναδικοῦ γιὰ τὸ ὅποιο «ἔστι χρεία»³⁸, ἀλλὰ σβήνει ἀπὸ τὸ ὀπτικὸ πεδίο τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς ψυχῆς του τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὑποκαθιστώντας τὴν μὲ τὰ σχήματα τῆς μηχανιστικῆς νόησης, ὥστε νὰ ἀγνοεῖ τὴν ἀνάγκη γιὰ ὑπαρκτικὴ σύνδεση μαζί Του, γιὰ συνάρμωση τῆς ζωῆς του μὲ τὴν ὄντως Ζωή. Ὅμως, ἐπιχειρώντας ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκμηδενίσει τὴ μνήμη θανάτου μέσω τῆς μηχανιστικῆς νόησης, ὥστε νὰ λάβει ἀνακούφιση ἀπὸ τὴν ὑπαρξιακὴ ἀγωνία, τὸ μόνο

κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας, πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν υἱὸν κύριον μονογενῆ, ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως ἀτρέπτως ἀδιαιρέτως ἀχωρίστως γνωριζόμενον, οὐδαμοῦ τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνηρημένης διὰ τὴν ἔνωσιν, σφζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ιδιότητος ἐκατέρας φύσεως καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον ἢ διαιρούμενον, ἀλλ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν υἱὸν μονογενῆ θεὸν λόγον κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καθάπερ ἄνωθεν οἱ προφῆται περὶ αὐτοῦ καὶ αὐτὸς ἡμᾶς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξεπαίδευσεν καὶ τὸ τῶν πατέρων ἡμῖν παραδέδωκε σύμβολον» (Ἰω. Καρμίρης, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1952, σ. 175).

36. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα*, PG 46, 732A: «Ἄλλ' ὁ μὲν τοῦ θανάτου τρόπος τοιοῦτος ἦν, τοῖς διὰ θανάτου τὴν ἀθάνατον μνήμην καὶ ταῖς Ἐκκλησίαις χαρισαμένοις»· Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ, Λόγος ς'*. Περὶ μνήμης θανάτου, PG 88, 793C: «Ὡς πασῶν τροφῶν ὁ ἄρτος ἀναγκαιότερος, οὕτως πασῶν ἐργασιῶν ἡ τοῦ θανάτου ἔννοια». Γιὰ τὴν πνευματικὴ ἔννοια τῆς «μνήμης θανάτου» στό πλαίσιο τῆς Ὁρθόδοξης Πατερικῆς Θεολογίας βλ. ἀντὶ ἄλλων Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Ἑτέρα Κεφάλαια*, PG 90, 1428AB: «ριθ'. Οὐ δυνήση σωμάτων καὶ χρημάτων, καὶ τῆς τῶν ἀναγκαίων βρωμάτων ἐπιθυμίας ὑπέρτερον ποιῆσαι τὸν νοῦν, εἰ μὴ ἐν τῇ καθαρᾷ τῶν δικαίων χώρᾳ εἰσάξης αὐτόν· καθ' ἣν, ἢ τε τοῦ θανάτου καὶ ἢ τοῦ Θεοῦ μνήμη ἐπαναβλαστήσασα, ἀπὸ γήϊνης καρδίας ἀπαλείψει πᾶν ἐνθυμίου ἀνάστημα. ριθ'. Οὐδὲν οὔτε ἐννοίας θανάτου φοβερώτερον, οὔτε Θεοῦ μνήμης θαυμασιώτερον. Ἡ μὲν γὰρ ἐστι λύπης σωτηριουδούς παρεκτικὴ ἢ δέ, εὐφροσύνης χαριστικὴ. Ἐμνήσθην γάρ, φησὶν ὁ Προφήτης, τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠυφράνθην. Καὶ ὁ Σοφὸς Μιμνήσκου τὰ ἐσχάτά σου, καὶ οὐχ ἁμαρτήσεις. Ἀδύνατον γάρ τινα τοῦ δευτέρου ἐν κατασχέσει γενέσθαι, μὴ πείραν τῆς τοῦ προτέρου λαβόντα στυφότητος».

37. Πρβλ. *Λουκ.* 14, 16-24· *Ματθ.* 22, 14.

38. *Λουκ.* 10, 42.

ποὺ καταφέρει εἶναι νὰ ἀλλοτριώσῃ τὴν ἀνθρωπινότητά του. Κατὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος πλάστηκε κατ' εἰκόνα Θεοῦ³⁹, ἡ λήθη τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ συνιστᾷ ἐγκατάλειψη τῆς αὐθεντικῆς νόησης τοῦ ἑαυτοῦ, παραίτηση ἀπὸ αὐτὴν καθ' αὐτὴν τὴν ἀνθρωπινότητα. Ἦδη στὰ ἱατρικὰ δεδομένα γίνεται λόγος γιὰ ψυχικὲς διαταραχὲς σύγχυσης εἴδους.

Στὴν ὀρθόδοξη θεολογία τὸ κατ' εἰκόνα καὶ τὸ καθ' ὁμοίωσιν εἶναι ὁ τρόπος ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου ἱκανοῦ νὰ σχετισθεῖ μὲ τοὺς ἑτέρους καὶ τὸν Χριστό, παρ' ὅλο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ στὴν πληρότητά του τὸν ἑαυτό του. Τὰ λάθη, σχετικὰ μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ ἑαυτοῦ, δὲν μποροῦν νὰ καθηλώσουν τὴν ἐμβίωση τοῦ ἑαυτοῦ⁴⁰. Θεμελιωτικὴ ἀρχὴ τῆς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας εἶναι ὅτι ὁ νοῦς δὲν μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ ἀσφαλῆ κρίση γιὰ τὴν ψυχὴ του γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὴ δεῖ στὴν πληρότητά της⁴¹. Ἡ ὀρθόδοξη ὁδὸς πρὸς τὴν αὐτογνωσίαν διέπεται ἀπὸ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στὴ διαύγεια τῆς ὁράσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς ψυχῆς καὶ στὴν ἱκανότητα τοῦ νοῦς νὰ συνάγῃ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ χωρὶς τὸν ἀγιοπνευματικὸ καταυγασμὸ ὀρθὰ συμπεράσματα⁴². Αὐτὸ συμβαίνει ὅχι μόνον λόγῳ τῆς προαναφερθείσας μερικότητας τῆς ὁράσεως τοῦ νοῦς, ἀλλὰ καὶ τῆς διαρκοῦς ταλάντωσής του ἀπὸ τοὺς μετεωρισμοὺς τῶν σκέψεων καὶ τὴν ἀβυσσαλέα φαντασία του⁴³. Ὁ καλῦτερος τρόπος, γιὰ νὰ ἀναχαιτισθεῖ ἡ ἀνθρώπινη ἐπιρρέπεια στὶς ἐκλογικεύσεις τῶν παραπτωμάτων καὶ στὶς ὠφελιμιστικὲς δικαιολογήσεις τῶν σφαλμάτων, εἶναι ἡ τήρηση τῆς ἀρχῆς τῆς συνέπειας. Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας μακαρίζει ἐκεῖνον ποὺ ἐπιζητεῖ «ἐν παντὶ καιρῷ» τὴν δικαιοσύνην⁴⁴. Ἡ

39. Γεν. 1, 26.

40. Μαρία Βασιλειάδου, *ὁ.π.*, σ. 178.

41. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τοῦ, τί ἐστὶ, τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν*, PG 44, 1332B-1338B. Πρβλ. Νεκταρίου Κεφαλᾶ, Μητροπολίτου Πενταπόλεως, *Ἀπαντα. Τόμος Γ'. Περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν Ἱερῶν Μνημοσύνων, προλεγόμενα, ἐπιμ. κειμένου, σχόλια, εὑρετήρια* Α. Β. Γλάρος, ἐκδ. Ἱερὰ Μητρόπολις Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Αἰγίνης – Ἱερὰ Μονὴ Ἀγίας Τριάδος (Ἀγίου Νεκταρίου) Αἰγίνης, Ἀθῆναι 2023, σσ. 135-137.

42. *Ὁ.π.*

43. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσ. 26.

44. *Ψαλμ.* 105, 3: «Μακάριοι οἱ φυλάσσοντες κρίσιν, καὶ ποιῶντες δικαιοσύνην ἐν παντὶ καιρῷ». Πρβλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Περὶ τοῦ ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσεως καὶ λατρείας, Λόγος ΙΑ' Περὶ ἱερωσύνης, καὶ ὅτι τύπος ἦν ἡ κατὰ*

ἐμπρόθετη καὶ ἰδιοτελὴς ἐπιλεκτικότητα στὴ χρῆση τῶν κριτηρίων – ἄλλα κριτήρια ὅταν κρίνουμε τὸν ἑαυτό μας καὶ ἄλλα ὅταν κρίνουμε τοὺς ἄλλους– ἀποτελεῖ ἔνδειξη «πάθους τῆς καρδίας», ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη εἶναι τὸ κέντρο τῆς ἡθικῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς⁴⁵. Τὸ χριστιανικὸ ἦθος δὲν κατακατᾶται ὡς νοησιαρχικὴ σύλληψη ἀλλὰ ὡς γέννημα τῆς καρδίας. Ἡ καρδιά ἀντιδρᾷ αὐτόματα, σχεδὸν ἀνακλαστικὰ στὰ ἄρεστὰ καὶ στὰ μισητά⁴⁶ καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἐν Χριστῷ ἀγωγή στοχεύει στὸ νὰ καταστήσει ὀρεγόμενο τῆς ψυχῆς ὅ,τι εὐαρεστεί τὸν Δημιουργό της. Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός, σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδησή του, ὀφείλει νὰ ἀγωνίζεται στὸ πνευματικὸ ἄθλημα τῆς ἀκατακρισίας⁴⁷. Γι' αὐτό, ἡ ὀρθόδοξη πρόταση ὡς εἰλικρινῆς προδιαγραφὴ μιᾶς ὁδοῦ ἀληθείας θεωρεῖ τὴν αὐτογνωσία ὡς καρπὸ τῆς ἀκατακρισίας⁴⁸.

Ἡ κατάκριση εἶναι ἐκδήλωση τῆς τυφλώσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς ψυχῆς καὶ πλήρους συγχύσεως, ὅσον ἀφορᾷ τὴν αὐτοεικόνα τοῦ σὲ σχέση μὲ τὴν ἱκανότητα δικαιοκρισίας ἀλλὰ καὶ αὐτοδιόρθωσης⁴⁹. Ὁ

νόμον τῆς ἐν Χριστῷ, PG 68, 740AC.

45. Μαρία Βασιλειάδου, ὁ.π., σ. 141.

46. Ὁ.π.

47. Ματθ. 7, 1-2· 7, 5· Ἰωάν. 7, 24· Ἰακ. 4, 11.

48. Ἡ διάθεση κρίσεως, ἐπικρίσεως καὶ κατακρίσεως τῶν ἄλλων δηλώνει μιὰ νοσηρὴ ἐξωστρέφεια, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἱερὸ Χρυσόστομο λειτουργεῖ ἀντίρροπα ὡς πρὸς τὴν ὑγιὴ ἐνδοσκόπηση. Ὅταν κάποιος προτιμᾷ ἢ ἀρέσκεται νὰ ἀπασχολεῖται μὲ τὰ σφάλματα τῶν ἄλλων, οἱ ψυχοσωματικὲς λειτουργίες τῆς αὐτοεξέτασης, τοῦ αὐτοελέγχου καὶ τῆς αὐτεπίγνωσης, τῆς συνειδητότητας τῶν σφαλμάτων καὶ τῶν ἀδυναμιῶν ἀτονοῦν. Χωρὶς αὐτοπαρατήρηση καὶ αὐτογνωσία ἂφ' ἐνὸς τὰ λάθη ἐπαναλαμβάνονται, συσσωρεύονται καὶ διογκώνονται καὶ ἂφ' ἐτέρου γίνεται ἀδύνατη ἡ ἐξάλειψή τους μέσῳ τῆς αὐτοσυγχώρησης καὶ τῆς αὐτοδιόρθωσης. Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τοὺς ἀνδριάντας*, Ὁμιλία Γ', PG 49, 55: «ὁ γὰρ πικρῶς τὰ ἀλλότρια ἐξετάζων, ἐν τοῖς καθ' ἑαυτὸν πλημμελίμασιν οὐδεμιᾶς ἀπολαύσεται συγγνώμης, ποτέ».

49. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τοὺς ἀνδριάντας*, Ὁμιλία Γ', PG 49, 47-60, ὅπου ὁ ἱ. Πατέρας ἀφιερώνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς περὶ ἀσκήσεως καὶ νηστείας ὁμιλίας του, στὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὴν καταλαλιά, τὴν ὁποία παρομοιάζει μὲ σαρκοφαγία: «Τί γὰρ ὄφελος ὅταν μὲν ὀρνίθων καὶ ἰχθύων ἀπεχώμεθα, τοὺς δὲ ἀδελφοὺς δάκνωμεν καὶ κατεσθίωμεν;» (PG 49, 53). Μὲ ἀπαράμιλλη διορατικότητα, ὁ ψυχονατόμος Χρυσόστομος νοθετεῖ λέγοντας ὅτι ἀντὶ νὰ πολυπραγμονοῦμε ἐξετάζοντας τὰ σφάλματα τῶν ἄλλων, ὠφελιμώτερο θὰ ἦταν νὰ ἐπιδοθοῦμε στὴν ἐνδελεχὴ ἡθικὴ ἀξιολόγηση τῶν δικῶν μας πράξεων καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἑαυτοῦ μας, διότι εἶναι ἔνδειξη «ἀνελευθερίας ἐσχάτης», τὸ «βίον ἀλλότριον περιεργάζεσθαι» (ὁ.π., PG 49, 54).

Χριστὸς ἀποτελεῖ τὸ ὠφέλιμο παράδειγμα. Δὲν κρίνει τοὺς ἄλλους μὲ τὸ δικό του μέτρο, δηλαδή τὴν ἀναμαρτησία Του, οὔτε μὲ τὸ μέτρο τοῦ κοινωνικοῦ μέσου ὅρου, ἀλλὰ οὔτε καὶ μίας οἰασδῆποτε ἡθικῆς, πνευματικῆς ἢ ἄλλης ἐλίτ. Τὸ μέτρο κρίσεως εἶναι ἡ χρηστὴ ἐλπίδα⁵⁰ τοῦ συσταυρωθέντος ἐκ δεξιῶν Ληστοῦ τοῦ Εὐαγγελίου⁵¹. Αὐτὸ ποὺ μᾶς διδάσκει τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὴ νόηση τοῦ ἑαυτοῦ του οὔτε νὰ ὑπερβεῖ τὰ μέτρα τοῦ ἑαυτοῦ του, χρήσιμο καὶ ὠφέλιμο εἶναι νὰ ἀποφεύγει νὰ ἀποφαίνεται ὀριστικὰ τόσο γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἐκεῖνος ποὺ ἀγωνίζεται στὸ ἄθλημα τῆς ἀκατακρισίας, εἴτε βελτιώσῃ τὴν ἱκανότητα δικαιοκρισίας του εἴτε ὄχι, θὰ μπορέσῃ νὰ προοδεύσῃ ὅσον ἀφορᾷ τὴν γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του. Τό «γνώθι σαυτόν» στὸ πλαίσιο τῆς ὀρθόδοξης πνευματικότητας δὲν εἶναι αὐτοσκοπὸς ἀλλὰ στοχεύει στὸ «πρόσεχε σεαυτῷ»⁵² καὶ αὐτὸ συμβάλλει στὸ «ἔχειν καὶ κατέχειν σαυτόν»⁵³. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, μόνις παραιτηθεῖ τῆς ιδιότητος τοῦ κριτῆ καὶ δικαστῆ τῶν ἄλλων ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του⁵⁴. Γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι μίᾳ τέτοια πρακτικῇ, ὡς στάση

50. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τοὺς ἀνδριάντας*, Ὁμιλία Γ', PG 49, 60.

51. Λουκ. 33, 39-43.

52. Δευτ. 4, 9· 15, 9.

53. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὸ Πρόσεχε σεαυτῷ*, PG 31, 197-218. Βλ. καὶ Α. Γλᾶρος, «Ἡ “εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ” ὁμιλία τοῦ Μ. Βασιλείου. Θεολογικὴ καὶ ἀξιολογικὴ προσέγγιση τῆς περὶ αὐτοεξέτασης διδασκαλίας του», στὸ: *Στὰ βήματα τοῦ ἀποστόλου Βαρνάβα. Χαριστήριος τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου κ.κ. Χρυσοστόμου Β' γιὰ τὰ τριάντα χρόνια ἀρχιερατικῆς του διακονίας*, Λευκωσία 2008, σσ. 157-180. Πρβλ. Πλάτ. *Θεαίτητος* 197b, J. Burnet, *Platonis opera*, vol. 1, Clarendon Press, Oxford 1900 (repr. 1967): «Ἡμεῖς τοίνυν μικρὸν μεταθώμεθα καὶ εἰπώμεν ἐπιστήμης κτήσιν».

54. Στὴν ὀρθόδοξη Παράδοση ἡ αὐτοεξέταση καὶ ἡ αὐτοσυγχώρηση δὲν ἐξαντλοῦνται στὴν ἐσωτερικὴ τους πλευρά, τὴν ἐνδοσκοπήση, ἀλλὰ ἐξωτερικεύονται στὴν κοινωνία τῆς Ἐκκλησίας στὸ μυστήριό τῆς Ἱερᾶς Ἐξομολογήσεως, πρὸς ἀποφυγὴ εἴτε ἐκλογικεύσεων εἴτε ἀπογνωστικῶν σκέψεων. Λέγεται καὶ Μυστήριό τῆς Μετανοίας, γιὰτὶ ἡ ρητὴ ὁμολόγησις τῶν σφαλμάτων στὸν πνευματικὸ ἄνδρα δὲν ἐνυλώνει τὴ μεταμέλεια, τοῦλάχιστον τὴν προοικονομεῖ. Βλ. Κανὼνας 102 τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφύμων Ἀποστόλων...*, τόμ. Β', Ἀθήνησιν 1852, σσ. 549-550: «Δεῖ δὲ τοὺς ἐξουσίαν λύειν καὶ δεσμεῖν παρὰ Θεοῦ λαβόντας, σκοπεῖν τὴν τῆς ἁμαρτίας ποιότητα, καὶ τὴν τοῦ ἡμαρτηκότος πρὸς ἐπιστροφὴν ἐτοιμότητα, καὶ οὕτω κατάλληλον τὴν θεραπείαν προσάγειν τῷ ἀρρώστῳ, ἵνα μὴ, τῇ ἀμετρίᾳ

ζωής προσανατολισμένη στην ἀρετή της ἀκατακρίσιας, κατευθύνει τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὴ σωκρατική αὐτογνωσία, ἀπομακρύνοντάς τον ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἐκφυλιστική ἀσθένεια ποὺ ἐμφανίζεται στὸν βουλευτικό πυρῆνα τῆς ψυχῆς του.

Τὸ 2019, ἐνενήντα χρόνια μετὰ τὸ *Μανιφέστο τῶν Σοφῶν τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης*, μερίδα κορυφαίων ἐπιστημόνων δημοσίευσε ἐπίσης στὴ Βιέννη τὸ *Μανιφέστο γιὰ τὸν Ψηφιακὸ Ἀνθρωπισμό*⁵⁵. Οἱ ὑπογράφωντες τὸ *Μανιφέστο* τοῦ 2019 δὲν αὐτοαποκαλοῦνται σοφοί, διότι προφανῶς ἡ ἐποχή μας δὲν ἐνθαρρύνει τέτοιου εἴδους αὐτοχαρακτηρισμούς. Σήμερα ὅλοι γνωρίζουν ὅτι τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως τῆς συμπαντικῆς πραγματικότητας εἶναι τόσο ἀμελητέο μπροστὰ στὸ μέγεθος τῆς ἀγνωσίας της, ὥστε ἡ τελευταία νὰ μοιάζει σχεδὸν συμπαντική. Τὸ *Μανιφέστο* τῆς Βιέννης τοῦ 2019 ἐκθέτει τὰ ζητήματα μὲ τρόπο θετικό καὶ ὄχι ἀφοριστικό. Πίσω ἀπὸ τὰ θετικά μηνύματα διαφαίνονται ἡ ἀγωνία, ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ὁ προβληματισμὸς γύρω ἀπὸ τὴ νέα φάση τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Οἱ προτάσεις τοῦ *Μανιφέστου* εἶναι οἱ ἑξῆς: Οἱ ψηφιακὲς τεχνολογίες πρέπει

καθ' ἑκάτερον χρώμενος, ἀποσφαλεῖ πρὸς τὴν σωτηρίαν τοῦ κάμνοντας. Οὐ γὰρ ἀπλὴ τῆς ἀμαρτίας ἡ νόσος, ἀλλὰ ποικίλη καὶ πολυειδής, καὶ πολλὰς τῆς βλάβης τὰς παραφυάδας βλαστάνουσα, ἐξ ὧν τὸ κακὸν ἐπὶ πολὺ διαχεῖται, καὶ πρόσω βαίνει, μέχρις ἂν σταίῃ τῇ δυνάμει τοῦ θεραπεύοντος. Ὡστε τὸν τὴν ἱατρικὴν ἐν Πνεύματι ἐπιστήμην ἐπιδεικνύμενον, πρότερον χρὴ τὴν τοῦ ἡμαρτηκότος διάθεσιν ἐπισκέπτεσθαι, καὶ εἴτε πρὸς τὴν υἰεῖαν νεύει, ἢ τοῦναντίον, διὰ τῶν οἰκείων τρόπων προσκαλεῖται καθ' ἑαυτοῦ τὸ ἀρρώστημα, ἐφορᾶν, ὅπως τε τῆς ἐν τῷ μεταξὺ προνοεῖται ἀναστροφῆς, καὶ εἰ μὴ τῷ τεχνίτῃ ἀντιπαλαύει, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἔλκος διὰ τῆς τῶν ἐπιτιθεμένων φαρμάκων αὐξάνει προσαγωγῆς, καὶ οὕτω τὸν ἔλεον κατ' ἀξίαν ἐπιμετρεῖν. Πᾶς γὰρ λόγος Θεῷ καὶ τῷ τὴν ποιμαντικὴν ἐγχειρισθέντι ἡγεμονίαν, τὸ πλανώμενον πρόβατον ἐπαναγαγεῖν, καὶ τρωθὲν ὑπὸ τοῦ ὄφρεως ἐξιάσασθαι, καὶ μήτε κατὰ κρημνῶν ὠθήσαι τῆς ἀπογνώσεως, μήτε τὸν χαλινὸν ὑπενδοῦναι πρὸς τὴν τοῦ βίου ἔκλυσιν τε καὶ καταφρόνησιν· ἀλλ' ἐνὶ γε τρόπῳ πάντως, εἴτε διὰ τῶν αὐστηροτέρων τε καὶ στυφόντων, εἴτε διὰ τῶν ἀπαλωτέρων τε καὶ πραοτέρων φαρμάκων, κατὰ τοῦ πάθους στήναι, καὶ πρὸς συνούλωσιν τοῦ ἔλκους ἀνταγωνίσασθαι, τοὺς τῆς μετανοίας καρποὺς δοκιμάζοντι, καὶ οἰκονομοῦντι σοφῶς τὸν πρὸς τὴν ἄνω λαμπροφωρίαν καλούμενον ἄνθρωπον. Ἀμφοτέρω τούτων εἰδέναι ἡμᾶς χρὴ, καὶ τὰ τῆς ἀκριβείας, καὶ τὰ τῆς συνηθείας· ἐπεσθαι δέ, ἐπὶ τῶν μὴ καταδεξαμένων τὴν ἀκρότητα, τῷ παραδοθέντι τύπῳ, καθὼς ὁ ἱερὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκει Βασίλειος».

55. https://dighum.ec.tuwien.ac.at/wp-content/uploads/2019/08/Vienna_Manifesto_on_Digital_Humanism_GR.pdf [24.9.2023]. Βλ. καὶ <https://caiml.org/dighum/dighum-manifesto/> [24.9.2023].

να σχεδιάζονται για την προώθηση της δημοκρατίας χωρίς αποκλεισμούς. Η ιδιωτικότητα και η ελευθερία του λόγου είναι ουσιώδεις αξίες της δημοκρατίας και πρέπει να βρίσκονται στο επίκεντρο των δραστηριοτήτων μας. Πρέπει να θεσπιστούν αποτελεσματικοί κανονισμοί, κανόνες και νόμοι βασισμένοι σε ευρύ δημόσιο διάλογο. Οι ρυθμιστικές αρχές πρέπει να παρεμβαίνουν στα τεχνολογικά μονοπώλια. Αποφάσεις που έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν άτομικα ή συλλογικά ανθρώπινα δικαιώματα πρέπει να συνεχισθούν να γίνονται από τον άνθρωπο. Προσεγγίσεις που τέμνουν διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους αποτελούν προϋπόθεση για την αντιμετώπιση μελλοντικών προκλήσεων. Τα πανεπιστήμια είναι ο τόπος όπου παράγονται νέες γνώσεις και καλλιεργείται κριτική σκέψη. Οι έρευνήτες –τόσο οι ακαδημαϊκοί όσο και από τον χώρο της παραγωγής– πρέπει να αλληλεπιδρούν ανοικτά με την ευρύτερη κοινωνία και να αναλογίζονται σχετικά τις προσεγγίσεις τους. Οι επαγγελματίες σε όλο τον κόσμο πρέπει να αναγνωρίσουν την κοινή τους ευθύνη για τον αντίκτυπο των τεχνολογιών της πληροφορίας. Απαιτείται ένα όραμα για νέα προγράμματα σπουδών που να συνδυάζουν γνώσεις από ανθρωπιστικές σπουδές, κοινωνικές σπουδές και σπουδές μηχανικής. Η εκπαίδευση στην πληροφορική και ο κοινωνικός αντίκτυπός της πρέπει να ξεκινήσουν όσο το δυνατόν νωρίτερα.

Τόν Ιούνιο του 2023 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο πρότεινε νομοθέτηση, ή όποια αποσκοπεί στην προώθηση της υιοθέτησης της ανθρωποκεντρικής και αξιόπιστης τεχνητής νοημοσύνης και στην προστασία από τις επιβλαβείς επιπτώσεις της στους τομείς της υγείας, της ασφάλειας, των θεμελιωδών δικαιωμάτων και της δημοκρατίας⁵⁶. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε τη διαπραγματευτική του θέση για τον νόμο περί τεχνητής νοημοσύνης (AI) με 499 ψήφους υπέρ, 28 κατά και 93 αποχές εν όψει των συνομιλιών με τα κράτη μέλη της ΕΕ για την τελική μορφή του σχετικού Κανονισμού. Η ήδη αναρτημένη από τις 9-6-2023 Πρώτη Πράξη για την Τεχνητή Νοημοσύνη⁵⁷ έναρμονίζεται με τα δικαιώματα και τις αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, της ασφάλειας, της

56. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-approach-artificial-intelligence> [24.9.2023].

57. <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/praxi-technitis-noimosunis-tis-ee-protos-kanonismos-gia-tin-techniti-noimosuni> [24.9.2023].

ιδιωτικής ζωής, της διαφάνειας, της μὴ διάκρισης καὶ της κοινωνικής καὶ περιβαλλοντικής εὐημερίας. Δικαιολογητικὸς λόγος τῆς νομοθέτησης εἶναι ἡ ἀφηρημένη νομικὴ ἔννοια τοῦ κινδύνου, ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιώνεται ἡ αἰτιολόγηση τῆς θέσπισης ὑποχρεώσεων γιὰ τοὺς παρόχους καὶ αὐτοὺς ποὺ ἀναπτύσσουν συστήματα τεχνητῆς νοημοσύνης πάντοτε στὴ βάση τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναλογικότητας. Ἐπομένως, ἀπαγορεύονται συστήματα τεχνητῆς νοημοσύνης ποὺ δημιουργοῦν ἀπαράδεκτο ἐπίπεδο κινδύνου γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν ἀνθρώπων, ὅπως γιὰ παράδειγμα συστήματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ κοινωνικὴ βαθμολογία (ταξινόμηση ἀτόμων μὲ βάση τὴν κοινωνικὴ τους συμπεριφορὰ ἢ τὰ προσωπικά τους χαρακτηριστικά). Οἱ εὐρωβουλευτὲς πρότειναν καὶ ἀπαγορεύσεις γιὰ παρεμβατικές καὶ μεροληπτικές χρήσεις τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ὅπως: τὰ ἐξ ἀποστάσεως βιομετρικὰ συστήματα ἀναγνώρισης «σὲ πραγματικὸ χρόνο» σὲ κοινό-χρηστους καὶ ἐλεύθερα προσβάσιμους χώρους, ἡ «ἀποστολὴ» τῶν ἐξ ἀποστάσεως βιομετρικῶν συστημάτων ταυτοποίησης, μὲ ἐξαίρεση τὶς περιπτώσεις ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὴ δίωξη σοβαρῶν ἐγκλημάτων μετὰ ἀπὸ δικαστικὸ ἔνταλμα ἢ τὰ βιομετρικὰ συστήματα καὶ συστήματα ἀστυνομευτικῆς πρόληψης μὲ κριτήρια κατηγοριοποίησης ποὺ ἀνάγονται ἢ ἀφοροῦν εὐαίσθητα προσωπικά δεδομένα, τὰ συστήματα ἀναγνώρισης συναισθημάτων στὸν χῶρο τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀσφάλειας τῶν συνόρων, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἐκπαίδευσης, τὴ μὴ στοχευμένη ἀπόξεση εἰκόνων προσώπων ἀπὸ τὸ διαδίκτυο ἢ πλάνα CCTV γιὰ τὴ δημιουργία βάσεων δεδομένων ἀναγνώρισης προσώπου. Τὰ παραπάνω συνιστοῦν παραβίαση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ τοῦ δικαιώματος στὴν ιδιωτικὴ ζωή. Στὶς ἐφαρμογὲς ὑψηλοῦ κινδύνου ταξινομοῦνται ἐπίσης συστήματα τεχνητῆς νοημοσύνης ποὺ βλάπτουν σημαντικὰ τὴν υγεία, τὴν ἀσφάλεια, τὰ θεμελιώδη δικαιώματα καὶ τὸ περιβάλλον, καθὼς καὶ τὰ συστήματα ἐπηρεασμοῦ ψηφοφόρων καὶ ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων, ἀποστολῆς προωθητικῶν μηνυμάτων καὶ συστάσεων ἀπὸ πλατφόρμες κοινωνικῆς δικτύωσης ἄνω τῶν 45.000.000 χρηστών.

Πάντως, ἡ δικαιοσύνη τῆς ἀπαγόρευσης εἶναι ἀπλῶς ἓνα στοιχειῶδες δίχτυ ἀσφαλείας, τὸ ἐλάχιστο ὅριο ἀνοχῆς τῆς κοινωνίας σὲ μιὰ ἀντικοινωνικὴ καὶ βλαπτικὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο συμπεριφορὰ. Πρὸς ὑπεράσπιση τῆς ἀλήθειας ὀφείλουμε νὰ παραδεχθοῦμε σὲ συνάφεια μὲ τὰ θεωρήματα τῶν Σοφῶν τῆς Βιέννης τοῦ προηγούμενου αἰῶνα ὅτι, ὅπως κάθε σύστημα, ἔτσι καὶ ἓνα σύστημα νομοθετήσεως δὲν μπορεῖ νὰ

δημιουργήσει έναν νόμο δικαιότερο του νομοθέτη και των συλλήψεων του περί δικαιοσύνης. Χρειάζεται μεγαλύτερη ἐμβάθυνση στο δόγμα των ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων προκειμένου νὰ ὑπάρξει περαιτέρω ἐξέλιξη στο ζήτημα αὐτό.

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία μπορεῖ νὰ προσφέρει τὴν ὀπτική της στοὺς εἰδικούς, ἔχοντας συσσωρευμένη γνώση καὶ μακραίωνη ἐμπειρία σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν πυρῆνα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ἀποτελεῖ μία θεολογικὴ σκέψη, τῆς ὁποίας ἡ πατρότητα τῆς διατύπωσης ἀνήκει στὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ «κοινὸν πρόσωπον»⁵⁸, ἡ Εἰκόνα στὴν ὁποία ἀνάγεται τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ Χριστὸς μέσω τῆς Ἐκκλησίας γίνεται ὁρατὸς στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὴ λοιπὴ Κτίση καὶ ἀγιάζοντας τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας γίνεται πηγὴ ἁγιασμοῦ ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ὅλης τῆς Κτίσεως. Ἡ θεολογία ἔχει διαχειρισθεῖ τὸ πρωταρχικὸ παράδοξο ὅτι τὸ ἱστορικὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «ὅ ἐστι Ἐκκλησία»⁵⁹ κατὰ τὴν Παύλεια ἔκφραση εἶναι ἅγιο καὶ ἀναμάρτητο, ἐνῶ ἀποδεδειγμένα καὶ ἄνευ ἀμφιβολίας, μὲ ἐξαίρεση τὴν Κεφαλὴ της, συγκροτεῖται ἀπὸ ἁμαρτωλοὺς. Τὸ σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας γιὰ τὴ σωτηρία ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴ λογικὴ ἀσυνέπεια ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα παραπτώματα καὶ ἡθικὰ σφάλματα. Τὸ μυστήριο τῆς σωτηρίας ἐνεργεῖται διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀτεχνολόγητα, χωρὶς νὰ θίγεται ἡ ὑπαρξιακὴ ἐλευθερία τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς αὐτῆς καὶ χωρὶς ἡ ἔκνομη χρῆση τοῦ αὐτεξουσίου τῶν πιστῶν της νὰ ἀμαυρώνει τὸ ἀμήχανον κάλλος⁶⁰ της.

Τὰ παραπάνω θεολογικὰ διδάγματα ἔχουν ἰδιάζουσα ἀξία στὸν προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὴ ρεαλιστικότητα τοῦ κινδύνου ρομποτομορφοποίησης τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς. Ὅσο καὶ ἂν τὸ βλέμμα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου εἶναι συχνὰ προσηλωμένο σὲ μία ὁθόνη, δὲν εἶναι ἡ

58. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, ἔκδ. P. E. Pusey, *Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in D. Joannis evangelium*, vol. 1, Bruxelles 1965, σ. 141⁶⁻⁷ (PG 73, 161C): «πάντες γὰρ ἡμεν ἐν Χριστῷ, καὶ τὸ κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸ αὐτοῦ ἀναβαίνει πρόσωπον».

59. Κολ. 1, 24.

60. Πλάτ. *Πολιτεία* 509a, S. R. Slings, *Platonis Rempublicam*, Oxford University Press, Oxford 2003: «Ἀμήχανον κάλλος, ἔφη, λέγεις, εἰ ἐπιστήμην μὲν καὶ ἀλήθειαν παρέχει, αὐτὸ δ' ὑπὲρ ταῦτα κάλλει ἐστίν».

ὁθόνῃ ποὺ τὸν γοητεύει, ἀλλὰ τὰ ὁρώμενα. Ἐπὶ τῆς οὐσίας προσκολλᾶται σὲ ὅ,τι πάντοτε τὸν γοήτευε, στὸν ἑαυτό του καὶ τὶς ἀνάγκες του, στὸν κόσμον καὶ τὰ θέληγτρά του, στὸν Θεὸ καὶ τὰ ὑποκατάστατά του. Ὑπὸ τῇ θεολογικῇ ὀπτικῇ ἢ τεχνητῇ νοημοσύνῃ δὲν εἶναι ἀληθὴς συνείδηση ἀλλὰ ψευδο-συνείδηση. Ψευδὴς ἀλλὰ ὅχι μάταια, ἀρκεῖ νὰ ὑπηρετεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ εἶναι ἀρωγὸς στὸν πνευματικὸ του ἀγῶνα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐστιᾷσῃ τῇ σκέψῃ του στὴ φύσιν καὶ τὴν τέχνη, στὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, στὰ ἐναύσματα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας, στὸ ἀνεξερεύνητο ἄγνωστο καὶ τὴν ὁλότητα τῆς κεκτημένης γνώσεως, ἢ ὅποια βεβαίως δὲν εἶναι τὸ ὅλον ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ τὸ τίποτε. Εἶναι κάτι. Εἶναι ἡ προοπτικὴ ὅλων τῶν αἰσθήσεών του, φυσικῶν καὶ πνευματικῶν.

Ἄντὶ συμπεράσματος τεχνολογεῖται, χάριν τοῦ κειμένου, ἓνας μελλοντολογικὸς στιχομυθικὸς διάλογος μεταξὺ δύο ἀνδροειδῶν μὲ κβαντικὴ συλλογιστικὴ. Σύμφωνα μὲ τὴν προοικονομικὴ μυθοπλασίαν ἔχουν προγραμματισθεῖ, ὥστε νὰ ἀναπτύξουν ἐμπρόθετα μία αὐθόρμητη συνομιλία, ἐπιλέγοντας τὸ καθένα μία καὶ μόνον φράση ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀρχιπελάγων καὶ τῶν ὠκεανῶν τῶν Big Data. Τὸ ἓνα ἀνδροειδὲς ἐπιλέγει μιὰ φράση τοῦ Κικέρωνα καὶ τὸ ἄλλο τοῦ Ἄντι Γουόρχολ.

Λέει τὸ πρῶτο: «Τὸ πρόσωπο εἶναι μιὰ εἰκόνα τοῦ μυαλοῦ καὶ ἔχει τὰ μάτια γιὰ μεταφραστές του».

Καὶ ἀπαντᾷ τὸ δεύτερο: «Φοβᾶμαι πὼς ἂν κοιτᾷς ἓνα πρᾶγμα γιὰ ἀρκετὴ ὥρα χάνει ὅλο του τὸ νόημα».

Ἕνας περαστικὸς ἀκούει τὴ στιχομυθίαν παρὰ τὴ θέλησή του, διότι τὰ ἀνθρώπινα αὐτιά του δὲν διαθέτουν φίλτρο ἤχου. Ὅμως, δὲν δίνει τὴν παραμικρὴ σημασίαν. Τὸ μόνον ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ εἶναι ἡ πεῖνα ποὺ ταλαιπωρεῖ τὸ στομάχι του καὶ ἂν θὰ προλάβει νὰ φθάσῃ στὴν ὥρα του γιὰ τὸ προγραμματισμένον δεῖπνον.

SUMMARY

The Two Vienna Manifestos (1929, 2019)
and the Question of Robotic Behaviour

Irene Christinaki, *Professor*
National & Kapodistrian University of Athens

In 1929 the founders of logical positivism known as the “Vienna Circle” published the “Manifesto for the Scientific World Conception” to establish the acquisition of knowledge on a purely scientific basis, completely cured of evidential ambiguity and completely emancipated from metaphysics and psychology. However, the greatest minds of the Circle proved the perspectives of defeasible logic, which in time and in terms with the advancing computer science experienced significant growth. Defeasible logic is perhaps the key that will evolve humanoid robotics in the future. The more AI technology manages to function despite logical inconsistency in its programming, the more it will be anthropomorphizing. On the other end robotomorphic human behavior, although not manifested in the real world, has erased futuristic questions on the evolutionary version of human existence as programmed to execute orders regardless of whether they are received from the inner human self or from outside.

Almost a century after the Manifesto of Vienna, the Manifesto for the Digital Humanism (2019) declares that Regulators must intervene in decisions which affect people’s lives and their freedom to behave accordingly to human nature. It claims that such decisions must continue to be made by humans. European legislation takes steps to this direction. The axioms of digital humanism seen in the context of orthodox Christian faith are evaluated positively. Theology can and must contribute to the discussion with anthropological views and reflections on existential freedom issues and spirituality.

Anthropological observations can temper and moderate the charm of digital technology for the benefit of individuality and personhood.

For instance, theology is entitled to argue that as much as human eyes are now often drawn to a screen, it is not the screen that fascinates humans

but the visions on display. On the other hand, theological thought is a powerful weapon against demonization of AI. Although AI is not true consciousness but pseudo-consciousness, it is a conscience that matters. It is a human lie, a universal consensus on a lie, but it is not an empty lie.